

SAZNAJNOTEORIJSKI UVOD

O ISTINI I LAŽI

U IZVANMORALNOM SMISLU

1

U nekom zabačenom uglu vaseljene razasute među mnogobrojnim sjajnim sunčanim sistemima postojala je jednom zvezda na kojoj su dosetljive životinje izumele saznavanje. Bio je to najoholiji i najlažljiviji minut „svetske povesti“, ali bio je to ipak samo jedan minut. Jedva je minulo nekoliko dahova prirode i zvezda je utrnila: dosetljive životinje morale su da uginu. – Takvu je basnu neko mogao da izmisli, ne uspevši ipak da ilustruje koliko je jadan, pun senki i prolazan, koliko je besciljan i proizvoljan ljudski intelekt u okrilju prirode. Postojale su večnosti u kojima ga nije bilo; pa ako je opet s njim svršeno – ništa se neće deseti. Jer, za taj intelekt ne postoji neka dalekosežnija misija koja bi premašivala ljudski život. On je samo ljudski i jedino ga njegov posednik i proizvođač uzima tako patetično kao da se stožeri sveta okreću u njemu. Ali, ako bismo mogli da se sporazumevamo s mušicom, zapazili bismo da i ona sa istim pathosom leti kroz vazduh, zamišljajući da u sebi nosi pomično središte ovoga sveta. Nema ničeg toliko beznačajnog i neznatnog u prirodi što se ne bi, prožeto malim dahom te snage saznavanja, odmah naduvalo poput mešine; i kao što svaki nosač želi da ima svog poštovaoca, tako i najponosniji čovek, filozof, misli da su sa svih strana na njegovo delanje i mišljenje durbinski uperene oči vaseljene.

Značajno je da do tog stanja dovodi intelekt, i to on, koji je ipak zapravo bio dat samo kao pomoćno sredstvo najnesrećnijim, najistančanim, najprolaznijim bićima da bi se makar minut obdržala, intelekt bez kojeg bi kao oslonac ona imala sve razloge da se spasavaju brzo poput Lesingovog sina. Ta oholost, vezana za saznavanje i čuvstvovanje, opsenjujući oblak koji pokriva ljudske oči i čula, obmanjuje ih o vrednosti egzistencije time što u sebi nosi najlaskaviju ocenu o samom saznavanju. Njen najopštiji učinak je iluzija – ali i najposebniji učinci nose u sebi nešto od istog karaktera.

Kao sredstvo održavanja individuuma, svoje glavne snage

intelekt razvija u prerušavanju, jer je to sredstvo pomoću kojeg se održavaju slabiji, manje krepki pojedinci kojima nije dato da borbu za opstanak vode rogovima ili ostrim čeljustima kao u grabljivih zveri. Kod čoveka je ta umešnost prerušavanja dovedena do savršenstva: ovde su varljivost, pritvorstvo, laž i obmana, ogovaranje, naduvenost, život u lažnom sjaju, maskiranost, prikriivanje iza konvencija, pozorišna igra pred drugima i pred sobom, ukratko, neprestano obmanjivanje zbog jednog taštog plamena, tako pravilo i zakon da gotovo nema ničeg neshvatljivijeg od uskrснуća među ljudima časnog i čistog nagona za istinom. Oni su duboko uronjeni u iluzije i snovne slike, njihovo oko klizi samo po površini stvari i vidi „forme“, njihov osećaj nigde ne dovodi do istine, nego se jedino zadovoljava da primi draži i, kao svirajući po dirkama, igra na leđima stvari. Sem toga, čovek se noću, čitav život, prepušta varljivosti snova, pri čemu njegovo moralno osećanje ne pokušava da to spreči: dok bi trebalo da postoje ljudi koji su snažnom voljom odstranili to hrkanje. Šta zapravo zna čovek o sebi? Da li je uopšte sposoban da samo jednom sebe potpuno sagleda, kao u nekom osvetljenom izlogu? Ne prećutkuje li mu priroda većinu od svega, čak i o njegovom telu, da bi ga zadržala podalje od krivudavog spleta njegovih creva, brzog strujanja krvi, upredenih drhtaja mišića, i zatočila u gordu opsenarsku svest? Ona je bacila ključ: i jaoj kobnoj znatiželji koja bi jednom htela da kroz neku pukotinu pogleda izvan sobe svesti i koja sada naslućuje da na nemilosrdnom, gramzivom, nezasitom, ubilačkom počiva čovek u ravnodušnosti svoga neznanja, privezan za san kao da je na leđima tigra. Pri takvom rasporedu, u celom svetu, otkuda bi bilo nagona za istinom!

Suočen s drugim pojedincima, u meri u kojoj želi da se održi, pojedinac se u prirodnom stanju stvari intelektom najvećma koristi samo za prerušavanje. Ali, zbog toga što želi, istovremeno iz nužde i dosade, da postoji društveno i u mnoštvu, čoveku je potrebno da zaključi mir i, u skladu s tim, traži da iz njegovog sveta budu isključeni bar najgrublji vidovi bellum omnium contra omnes. Ovo zaključivanje mira nosi nešto sa sobom što nalikuje na prvi korak primicanju nagonu za istinom. Sada je, naime, utvrđeno šta ubuduće treba da bude „istina“, to jest izumljena je jednoobrazno važeća i obavezna oznaka stvari, te zakonomernost jezikanudi i prve zakone istine: jer, ovde se prvi put pojavljuje kontrast istine i laži. Lažljivac se koristi važećim oznakama, rečima, da bi nestvarno učinio da izgleda kao stvarno. Na primer, on veli „bogat sam“ dok bi za njegovo stanje tačna oznaka bila zapravo „siromašan“. On zloupotrebljava čvrste konvencije pomoću proizvoljnih zamena ili čak obrtanja imena. Ako on to radi na štetočinski i koristoljubivi način, društvo će mu uskratiti poverenje i isključiti ga iz sebe. Ljude pri tome ne pogađa toliko činjenica da su prevareni koliko činjenica da su prevarom oštećeni. Na ovom stupnju, u stvari, oni ne mrze varku, nego rđave, mrske posledice izvesne vrste varki. U istom takvom

ograničenom smislu čovek želi samo istinu: on žudi za prijetnim, životonosnim posledicama istine. Naprotiv, prema čistom besposledičnom saznanju je ravnodušan, čak je neprijateljski raspoložen prema možda štetnim i razornim istinama. A osim toga: šta se tada zbiva sa onim konvencijama jezika? Da li su one možda svedočanstva saznanja, čula istine? Poklapaju li se oznake i stvari? Da li je jezik adekvatan izraz svih realiteta?

Samo zahvaljujući svojoj zaboravnosti čovek može ludo poverovati da poseduje neku „istinu“ u upravo označenom stepenu. Ako on neće da se zadovolji sa istinom u obliku tautologije, to jest s praznim ljuskama, on će večno uzimati iluzije za istine. Šta je reč? Zvučni prikaz nervnog nadražaja. Ali zaključivati s nervnog nadražaja na neki spoljašnji uzrok, to je već rezultat lažne i neopravdane primene načela razloga. Kako bismo smeli, ako bi jedino istina u genezi jezika bila odlučujuća, i jedino stanovište izvesnosti u oznakama bilo odlučujuće, kako bismo dakle smeli reći: kamen je tvrd, kao da nam je „tvrd“ poznato i drukčije a ne samo kao sasvim subjektivan nadražaj! Stvari delimo prema rodu: drvo Šder BaumC označavamo kao muško, biljku Šdie PflanzeC kao žensko. Kakvi proizvoljni prenosi! Kako smo samo nadaleko preleteli kanon izvesnosti! Govorimo o nekoj „zmiji“: oznaka zahvata samo vijuganje i mogla bi, dakle, da se pripíše i crvu. Kakva proizvoljna razgraničenja! Kakva proizvoljna povlašćivanja čas ovog čas onog svojstva neke stvari! Stavljani jedan kraj drugog, različiti jezici pokazuju da se preko reči nikada ne dospeva do istine ni do adekvatnog izraza, jer inače ne bi ni bilo toliko jezika. „Stvar po sebi“ (bila bi to upravo čista besposledična istina), čak i za oblikovaoca jezika, potpuno je nedokučiva i ne zaslužuje napor koji iziskuje. On označava jedino sprege stvari s ljudima i za njihovo izražavanje i ispomaže se najsmelijim metaforama. Nervni nadražaj najpre preneti u sliku! Prva metafora. Slika se potom iznova uobličava u glas! Druga metafora. I svaki put potpuni skok iz jedne, usred koje je, u sasvim drugu i novu sferu. Možemo da zamislamo čoveka koji je sasvim gluv i koji nikada nije čuo neki ton ili muziku: kao što se on, primerice, čudi Hladnijevim zvučnim figurama u pesku dok otkriva da su one prouzročene podrhtavanjem strune, prisežući zatim da zna šta ljudi nazivaju „zvukom“, tako je i sa nama svima kada je u pitanju jezik. Verujemo da znamo nešto o samim stvarima govoremo li o drveću, bojama, snegu i dveću, a ipak ne posedujemo ništa sem metafora stvari, koje čak i ne odgovaraju izvornim suštastvima. Kao što je sa zvukom u peščanoj figuri, tako se zagonetno X stvari po sebi jednom uzima kao nervni nadražaj, zatim kao slika, konačno kao glasovna artikulacija. U svakom slučaju, dakle, to se logično ne događa prilikom nastanka jezika, i sva građa – u kojoj i sa kojom radi i gradi čovek istine, istraživač, filozof – ako već ne potiče sa čardaka ni na nebu ni na zemlji svakako nam ne dolazi iz biti stvari.

Pomislino posebno još na obrazovanje pojmova. Svaka reč postaje odmah pojam time što ona zapravo ne treba da služi za neponovljivi, sasvim individualizovani pradoživljaj, kojem zahvaljuje svoj nastanak, kao što je slučaj sa sećanjem, nego je tu istovremeno za mnogobrojne, više ili manje slične doživljaje, to jest, strogo uzeto, nikada istovetne, dakle mora da odgovara samo različitim slučajevima. Svaki pojam nastaje poistovećivanjem neistovetnog. Tako je izvesno da neki list nikada nije sasvim isti sa nekim drugim, izvesno je da je pojam list bio obrazovan zahvaljujući slobodnom ispuštanju individualnih razlika, zaboravu specifičnih obeležja, i kao takav pobeđuje predstavu kao da u prirodi, mimo lišća, postoji „list“ poput praoblika prema kojem je sve lišće satkano, iscrtano, opsečeno, obojeno, namreškano, naslikano, ali neukim rukama tako da nijedan primerak nije ispao tačno i verodostojno po prilici praoblika. Nekog čoveka nazivamo „časnim“; zašto je on danas delao časno? – pitamo. Obično odgovaramo: zbog njegove časnosti. Čast! to opet znači: list je uzrok lišća. Apsolutno ništa ne znamo o suštinskoj odlici koju nazivamo „čast“, ali zato znamo za mnogobrojne individualizovane, stoga neistovetne postupke koje izjednačavamo i sada ih označavamo kao časne postupke; konačno, počev od njih, formulišemo jednu *qualitas occulta* sa imenom: „čist“. Previd individualnog i stvarnog isporučuje nam pojam, kao što nam daje i oblik tamo gde priroda, naprotiv, ne zna ni za kakve oblike i pojmove, dakle ni za vrste nego jedino za ono nama nepristupačno i neodredivo X. Jer i naše protivstavljanje individuuma i vrste takođe je antropomorfno i ne potiče iz biti stvari, čak i ako se ne usudimo reći da joj ono ne odgovara: bila bi to, naime, dogmatska tvrdnja i kao takva, baš kao i njena suprotnost, nedokaziva.

Šta je, dakle, istina? Pokretno mnoštvo metafora, metonimija, antropomorfizama, ukratko zbir ljudskih veza koje su poetski i retorski bile uznesene, prenesene, ukrašene, i koje nakon duge upotrebe, učvršćene, kanonizovane i obavezne, nalikuju na neki narod: istine su iluzije za koje smo zaboravili šta su, metafore, pohabane i sa izgubljenom čulnom snagom, novčići čiji je otisak istrven i sada se mogu jedino promatrati ne više kao novčići nego kao puki metal.

Još uvek ne znamo otkuda potiče nagon za istinom: jer, do sada smo slušali jedino o obavezi koju uspostavlja društvo da bi opstajalo – istinski biti, to znači upotrebljavati islužene metafore. Rečeno, dakle, jezikom morala: slušali smo jedino o obavezi da se laže prema utvrđenoj konvenciji, da se laže prema društvenim pravilima i u stilu koji je obavezan za sve. Čovek, svakako, čak zaboravlja da tako stvari stoje s njim; on laže, dakle, nesvesno na pomenuti način i prema stoletnim običajima – i upravo zahvaljujući toj nesvesnosti, tom zaboravu, dospeva on do osećaja za istinu. Na tom osećaju, koji ga obavezuje da neku stvar označi kao „crvenu“, drugu kao „hladnu“, treću kao „nemu“, razrasta se

moralna težnja prema istini: nasuprot lažovu, kome niko ne veruje, koga svi isključuju, čovek sebi dočarava šta je u istini časno, poverljivo i korisno. Kao „umno“ biće, on svoje delovanje sada predaje vladavini apstrakcija i više se ne žali da je obuzet telesnim utiscima, intuicijama. On poopštava sve te utiske u bezbojne, hladne pojmove da bi za njih vezao tok svoga života i delanja. Sve što razlikuje čoveka od životinje zavisi od te sposobnosti da se intuitivne metafore premetnu u shemu, dakle da se neka slika rastvori u pojmu. U području tih shema moguće je nešto što nikada nije moglo da uspe među prvim intuitivnim utiscima: izgraditi piramidalni poredak prema kastama i stupnjevima, stvoriti novi svet zakona, povlastica, podređivanja, razgraničenja, svet koji se od sada protivstavlja drukčijem, intuitivnom svetu prvih utisaka, svet koji bi bio čvršći, opštiji, poznatiji, ljudskiji i otuda regulativan i imperativan. Dok je svaka metafora iz intuicije individualna i bez sebi slične, te stoga uvek zna da izmakne svakom rubriciranju, veliko pojmovno zdanje pokazuje strogu pravilnost nekog rimskog kolumbarijuma i u logiku udahnuje onu strogost i hladnoću koja je svojstvena matematici. Ko je prožet ovom hladnoćom, jedva će poverovati da je i pojam, okoštao i osmougaon poput kocke, i zamenjiv kao ona, preostao tek samo kao talog neke metafore, te da je iluzija umetničkog prenosa nervnog nadražaja u slike, ako ne majka, ipak baba svakog pojma. U toj pojmovnoj igri s kockama, „istina“ znači korišćenje svake kocke prema njenoj oznaci, tačno brojanje tačaka na njoj, obrazovanje tačnih rubrika i nikada se ne ogrešiti o red kasti i niz i rang klasa. Kao što su Rimljani i Etrurci podelili nebo po strogim matematičkim linijama i u tako razgraničen prostor – kao u templum – spremili boga, tako svaki narod ima iznad sebe slično, matematički izdvojeno pojmovno nebo i otada, odzivajući se zahtevima istine, razume da svaki pojmovni bog može da bude tražen samo u njegovoj sferi. Tu se treba doista diviti čoveku kao moćnom graditeljskom geniju, koji je uspeo da na pomičnim osnovama i na nekoj vrsti tekuće vode podigne beskrajno složenu katedralu pojma. Svakako, da bi na takvim osnovama našlo oslonac, to zdanje mora da bude načinjeno kao od paukovih niti, toliko utančano da se prenosi s vala na val, toliko čvrsto da ga ne bi mogao srušiti svaki dašak vetra. Po svom graditeljskom geniju, čovek daleko nadmašuje pčelu. Pčela gradi od voska koji sakuplja u prirodi, čovek pak od daleko lomnije građe pojmovna, koju tek mora da isfabrikuje iz sebe. Zbog toga je on čak više nego za divljenje, ali ne zbog njegovog nagona za istinom, za čistim saznavanjem. Ako neko sakrije jednu stvar iza grma, traži je i nalazi upravo tamo, zbog tog traženja i nalaženja ipak ne zaslužuje neku posebnu hvalu. Međutim, tako stoji sa traženjem i nalaženjem „istine“ unutar područja uma. Ako zadam definiciju sisara i onda izjavim, pošto sam promotrio jednu kamilu: „to je sisar“, time sam doduše obelodanio jednu istinu, ali sa ograničenom vrednošću, hoću da kažem da bi ta istina bila potpuno antropomorfna i ne bi sadržala nijednu tačku „istinitu po sebi“, stvarnu i opštevažeću, bez obzira na čoveka. Tragalac za

takvim istinama istražuje, u stvari, samo preobražaj sveta u ljudima. On teži za razumevanjem sveta kao čovekolike stvari i, u najboljem slučaju, dospeva do osećanja izvesne asimilacije. Nalik astrologu koji smatra da su zvezde u službi čoveka i u vezi s njegovom srećom i tugom, takav istraživač posmatra ceo svet kao da je vezan za ljude, kao beskrajno izlomljen odjek prvobitnog zvuka, čovekovog, kao umnogostručeni odraz praslike, čovekove. Njegov postupak svodi se na uzimanje čoveka kao mere svih stvari. Ali, pri tome on polazi od zablude kada veruje da su te stvari neposredno pred njim kao čisti objekti. Zaboravlja, dakle, izvorne metafore intuicije kao metafore i uzima ih kao same stvari.

Samo zaboravom tog primitivnog sveta metafora, samo očvršćavanjem i ukrućivanjem užarene i tečne izvorne mase slika koja izvire iz iskonske sposobnosti ljudske uobrazilje, samo nesavladivom verom da je ovo sunce, ovaj prozor, ovaj sto istina po sebi, ukratko samo time što se čovek zaboravlja kao subjekt, i to kao umetničko-stvaralački subjekt, živi on s nekim spokojem, sigurnošću i konsekvencijom: ako bi ma i za tren mogao da iziđe van tamničkih zidova te vere, namah bi bilo svršeno s njegovom „samosvešću“. Napora ga već košta da prizna da insekt ili ptica opažaju sasvim drugi svet nego čovek, i da je pitanje koje je od ta dva opažanja sveta tačnije potpuno besmisleno, pošto odgovor pretpostavlja merilo tačnog opažanja, merilo kojeg zapravo nema. Ali, uglavnom mi izgleda da bi „tačno opažanje“ značilo: adekvatan izraz nekog objekta u subjektu, što je opet protivurečna nesuvislost, jer između dve apsolutno različite sfere, kao što su subjekt i objekt, ne postoji nikakva kauzalnost, tačnost, nikakav izraz, već u najboljem slučaju estetski odnos, hoću reći jedan nagoveštavajući prenos, mucavi prevod u neki sasvim strani jezik – ali za tako šta bila bi, u svakom slučaju, potrebna jedna posredujuća sfera i snaga, maštalački i otkrivalački slobodna. Reč „pojava“ prožeta je mnogim zavodljivostima, i stoga je što mogu više izbegavam: jer neistinito je da se suština stvari pojavljuje u empirijskom svetu. Slikar kome nedostaju ruke i koji bi pesmom hteo da izrazi sliku koja mu je pred očima sve nepobitnije će otkrivati, zahvaljujući toj zameni sfera, da empirijski svet ne otkriva suštinu stvari. Čak ni sprega nervnog nadražaja s proizvedenom slikom nije po sebi ništa nužno. Ali, kada je ta ista slika reprodukovana milion puta i nasleđivana kroz mnogo pokolenja, najzad ako se pojavljuje u celom čovečanstvu svaki put istim povodom, ona dobija, konačno, isto značenje za čoveka kao da je jedina, nužna slika i kao da je ta sprega izvornog nervnog nadražaja sa proizvedenom slikom strogo kauzalna. To je poput sna koji se večnim ponavljanjem oseća i prosuđuje posve kao zbilja. No očvršćavanje i ukrućivanje neke metafore ne daje apsolutno nikakvo jamstvo za neminovnost i isključivo povlašćivanje te metafore.

Izvesno je da je svaki čovek, koji se srodio s takvim razmatranjima, osetio duboko nepoverenje prema idealizmu te

vrste svaki put kada mu je bila data prilika da se veoma jasno uveri u večnu konsekvenciju, sveprisutnost i izvesnost prirodnih zakona. I zaključio je: dokle god prodrli u visinu teleskopskog i dubinu mikroskopskog sveta, sve je ovde tako sigurno, izgrađeno, beskrajno, zakonomerno i bez pukotina; nauka će večno imati sa uspehom da kopa u ovim bunarima, i sve što se bude našlo zglašavaće se i neće međusobno protivurečiti. Koliko malo to nalikuje nekom proizvodu uobrazilje, jer ako bi tako bilo – negde bi ipak moralo da dopusti odgonetanje privida i nestvarnosti. Protiv toga valja reći: ako bismo, svaki za sebe, imali raznovrsnu čulnu senzaciju, mi sami mogli bismo svet da opažamo tek kao ptica, tek kao crv, tek kao biljka, ili ako bi neko među nama video jedan isti nadražaj kao crven, drugi kao plav, a treći ga čuo čak kao zvuk, niko onda ne bi govorio o zakonitosti prirode, nego bi je jedino poimao kao izuzetno subjektivnu tvorevinu. Zatim, šta je uopšte za nas neki prirodni zakon? On nam nije poznat po sebi, nego jedino po svojim učincima, to jest po svojim relacijama s drugim prirodnim zakonima, koji su nam opet poznati samo kao zbrojevi relacija. Sve te relacije, dakle, ukazuju uvek iznova samo jedna na drugu, a po njihovoj suštini ostaju nam posve nerazumljive; jedino nam je stvarno poznato ono što sami u njih unosimo, vreme, prostor, znači brojčani i odnosi uzastopnosti. Ali, sve što je čudesno i čemu se upravo čudimo u prirodnim zakonima, ono što zahteva naše objašnjenje i moglo bi da podstakne nepoverenje prema idealizmu, počiva upravo i jedino u samoj matematičkoj strogosti i neprikosnovenosti predstava o vremenu i prostoru. Te predstave, pak, proizvodimo u nama i iz nas s nužnošću kojom pauk plete svoju mrežu; ako smo prisiljeni da sve stvari poimamo samo u tim oblicima, ona više nije čudno što u svim stvarima poimamo zapravo samo te oblike, jer svi oni moraju u sebi da nose zakone broja, a broj je upravo ono najneobičnije u stvarima. Sva zakonomernost koja nam toliko imponuje u putanji zvezda i hemijskom procesu, u stvari se podudara sa onim svojstvima koja sami unosimo u stvari, te tako zapravo sami sebi imponujemo. Iz toga, svakako, ishodi da ono umetničko obrazovanje metafora s kojim u nama započinje svaki osećaj pretpostavlja već te oblike, ispunjava se dakle u njima. Samo počev od učvršćivanja tih praoblika objašnjiva je mogućnost prema kojoj se može opet iz samih metafora konstituisati neko pojmovno zdanje. Ono je, naime, podražavanje vremenskih, prostornih i brojčanih odnosa na tlu metafora.

2

Na pojmovnom zdanju izvorno radi, kao što smo videli, jezik, a kasnije nauka. Kao što pčela istovremeno gradi saće i to saće

ispunjava medom, tako i nauka bez zastoja radi na tom velikom kolumbarijumu pojmova, grobnici intuicija, i dograđuje sve novije i više spratove, podupire, čisti, obnavlja staro saće, osobito se trudeći da svoju građevinu nakrca do čudovišnosti i u njoj uredno razmesti ceo empirijski, to jest antropomorfni svet. Ako već delatni čovek vezuje svoj život za um i njegove pojmove, da ne bi bio otplavljen i sebe izgubio, onda i istraživač svoju kolibu diže uz samu kulu nauke, da bi mu ona pomogla u njegovim istraživanjima i pružila mu zaštitu iza svojih bedema. A zaštita mu je potrebna, jer postoje strašne moći koje se neprestano na njega okomljuju i koje naučnoj „istini“ protivstavljaju „istine“ sasvim drukčije prirode i s najraznovrsnijim zaštitnim znacima.

Nagon da se obrazuju metafore, taj fundamentalni nagon čovekov koji se nijednog trenutka ne može zanemariti, jer bi se time zanemario sam čovek, gradeći za sebe kao utvrđenje od svojih isparljivih proizvoda, pojmova, jedan pravilni, strogi i novi svet, na taj način uistinu nije ukroćen i jedva da je sputan. On traga za novim područjem svoga delovanja i drugim rečnim koritom i nalazi ih u mitu, naročito u umetnosti. Uspostavljajući nove prenose, metafore, metonimije, on neprekidno spliče rubrike i saće pojmova, neprekidno iskazuje svoju žudnju da sa puno čari i večno iznova oblikuje prisutni svet budnog čoveka, svet šarolik, nepravilan, kauzalno povezan, kao da je svet sna. Po sebi je budnom čoveku samo pomoću čvrste i pravilne pojmovne pređe jasno da bdi i stoga veruje da sanja kada umetnost jednom iskida tu pojmovnu pređu. Paskal je u pravu kada tvrdi da bismo ako svake noći isto sanjamo time bili obuzeti podjednako kao što smo obuzeti stvarima koje svakodnevno gledamo: „ako bi neki zanatlija bio siguran da svake noći, tokom celih dvanaest sati, sanja da je kralj, verujem – veli Paskal – da bi on bio isto toliko srećan poput nekog kralja koji bi svake noći, tokom celih dvanaest sati, sanjao da je zanatlija“.. Budni dan nekog mitom ponesenog naroda, na primer starih Grka, neprekidnim delovanjem čuda, takvim koje je primereno mitu, sličniji je, u stvari, snu nego danu mislioca razočaranog u nauku. Kada jednom svako drvo može da govori kao nimfa ili neki bog prerušen u bika može da otima device, kada se lično boginja Atena može videti kako u društvu s Pizistratom u divnom dvopregu prolazi atenskim trgovima – a u to je časni Atenjanin verovao –, onda je u svakom trenutku, kao u snu, sve moguće, i sva priroda obleće oko čoveka kao da je ona samo maskerata bogova koji se u svakakvim obličjima šaljivo poigravaju varajući ljude.

Ali i u samom čoveku je nesavladiva sklonost da dopušta da bude varan i kao začaran je srećom kada mu rapsod pripoveda kao istinite epske bajke ili kada pred njima na pozornici glumac igra kralja kraljevskije nego što je to u samoj zbilji. Taj majstor prerušavanja, intelekt je slobodan i rasterećen od svoga ropskoga rada toliko dugo koliko može da obmanjuje bez štete, i tada svetkuje svoje Saturnalije. Nikada on nije obesniji, bogatiji, drskiji,

pokretljiviji, nepromišljeniji: u stvaralačkoj radosti izbrizgava isprepletene metafore i pomera međaše apstrakcija, tako da, primerice, strujanje označava kao pokretni put koji čoveka nosi tamo kuda on ionako ide. Sada je on daleko od sebe odbacio beleg sluganjstva: inače s tužnom revnošću sav predan tome da nekom pojedincu pokaže sredstva i put do žuđenog opstanka, pleneći i kradući poput sluge za svoga gospodara, sada je on postao gospodar i sme da sa svoga lica izbriše izraz nemaštine. Sve što on od sada čini nosi u sebi, u poređenju s njegovom ranijom aktivnošću, prerušavanje, baš kao što je njegova prethodna aktivnost nosila u sebi pognutost. On kopira ljudski život, ali ga uzima za dobru stvar i izgleda mu da je s pravom njime zadovoljan. Te čudovišne grede i daske pojmova za koje se grčevito uhvatio nevoljnik da bi se tokom života spasao, za oslobođeni intelekt samo su skela i igračka njegovih najsmelijih umetničkih poduhvata. I kada je on razbije, smrvi, ponovo je ironično sastavlja sparujući najrazličitije i razdvajajući najbliskije, i tako pokazuje da mu nije potrebna nikakva nužna pomoć u nemaštini, te da on od sada nije vođen pojmovima nego intuicijom. Iz tih intuicija ne vodi nikakav pravilan put u zemlju utvarnih shema, apstrakcija: za njih nije načinjena reč, čovek nemi kada ih vidi ili govori pomoću zabranjenih metafora i nečuvenih pojmovnih sklopova da bi stvaralački, barem razaranjem i rušenjem starih pojmovnih zidina, uzvratilo na pritisak moćne savremene intuicije.

Postojala su razdoblja u kojima su jedan kraj drugog stajali umni i intuitivni čovek, jedan u strahu pred intuicijom, drugi s porugom prema apstrakciji; potonji je isto toliko neuman koliko je drugi neosetljiv na umetnost. Oba žude da ovladaju životom: ovaj, znajući da glavne potrebe presretne zahvaljujući predostrožnosti, dalekovidnosti, zakonomernosti, i onaj, poput „odveć veselog junaka“, ne videći bilo kakvu potrebu i uzimajući kao realan samo život prurušen u privid i lepotu. Tamo gde jednom, otprilike kao u staroj Grčkoj, intuitivni čovek rukuje svojim oružjem snažnije i pobedonosnije nego njegov protivnik, moguće je u najpovoljnijem slučaju oblikovati jednu kulturu, utemeljiti vladavinu umetnosti nad životom: to prurušavanje, odbijanje nemaštine, taj sjaj metaforičkih intuicija i uopšte neposrednost varke prati sva ispoljavanja takvog života. Ni kuća ni hod, ni odeća ni glineni krčag, ne izdaju da ih je nužda iznašla: izgledaju tako kao da je u njima trebalo da se iskaže uzvišena sreća i olimpska vedrina, gotovo igra s najozbiljnijim. Dok se čovek vođen pojmovima i apstrakcijama samo brani od te nesreće, bez mogućnosti da bilo kakvu sreću iznudi iz tih apstrakcija, dok čezne da se najviše što je moguće oslobodi bolova, dotle intuitivni čovek, smešten usred jedne kulture, žanje već – zahvaljujući svojim intuicijama – sem odbrane od zla, prosvetljenje prožeto stalnim strujanjem, ozarenje, iskupljenje. No, svakako, kada boluje, on boluje silovitije: štaviše, on boluje češće, jer ne ume da uči iz iskustva, i svaki put iznova upada u isti jarak u koji se već sunovraćivao. I u boli je bezuman

koliko i u sreći, glasno jadikuje i bez utehe je. U okolnostima iste zle kobi, koliko se drukčije ponaša stoičar, podučen iskustvom i pojmovima zagospodarivši sobom! On koji inače traži samo iskrenost, istinu, slobodu od iluzija i zaštitu od varljivih iznenađenja, postiže sada u nesreći, poput onoga u sreći, remek-delo prerusavanja; njegovo lice je nepomično, naoko bez tragova života, gotovo maska s dostojanstveno uravnoteženim crtama: on ne jadikuje i zauzdava svoj glas – i kada se neki pravi olujni oblak stušti na njega, on se sakriva pod ogrtač i sporim korakom izmiče odatle.

(leto 1873. godine)

Preveo Jovica Aćin
Iz *Knjige o filozofu* Fridriha Ničea
Rad, Beograd, 1994.
Biblioteka Reč i misao, 449

(Isključivo za upotrebu studenata FMK.)